

Domstolsväsendet från forntid till nutid

av

Lennart Johansson

De första uppgifterna om rättskipningen hos oss föreligger från 1000—1100-talena. Det förekom då sporadiska rättskipningar som kallades ting. Sammankomsterna hölls ute på kullar och andra kännspaka platser.

Ett mera organiserat rättssystem tillkom under 1200—1300-talen i det dåvarande Sverige-Finland med de olika landsdelarnas landslagar och slutligen med de riksomfattande av Magnus Eriksson stiftade lands- och stadslagarna.

Från denna tid indelades domstolarna i Sverige-Finland så, att man hade skilda domstolar i städerna och skilda på landet.

I städerna var det till en början ”Borgarna” och ”Råden” som hade hand om såväl förvaltningen som dömandet. Det fanns flera borgmästare och råd i städerna. Modellen togs från de germanska Hansastäderna.

Lagman Lennart
Johansson.
Foto: JT-arkiv.

Sammanträdena hölls i rådhusen och man började ganska snart prata om rådhusrätt eller rådstuvurätt. ”Borgarnas” och ”Rådens” sammansättning var mäktig. Man började med hela 6 borgmästare och 30 rådmän. Efter att man började hålla sammanträdena i rådhusen bantades antalet ned till 2 borgmästare och 12 rådmän. Därtill hade konungen sin representant genom fogden.

Antagligen fanns det en arbetsfördelning mellan borgmästarna och råden. Man hade ju hand om både stadens förvaltning och det egentliga dömandet. Först från 1600-talet bantades sammansättningen ned till en enda borgmästare och lämpligt antal rådmän, som så småningom blev bara två till antalet.

Vid sidan om rådhusrätterna hade man i större städer s.k. kämnarsätter, vilka närmast handhade förseelser mot stadens ordningsstadga. Kämnarsätterna slopades år 1849.

I anslutning till rådhusrätterna verkade i städerna också magistraten med överexekutorsuppgifter .

Magistraterna fanns nog ej under medeltiden utan tillkom senare. De omnämns åtminstone från 1700-talet. De städer hos oss i Finland, som grundades från år 1959 hade ej mera egna underdomstolar utan de hänfördes

till domstolarna på landet. Slutligen upphörde alla rådstuvurätter från 1. 12. 1993 och ingick i de enhetliga underrätterna, som i dag kallas för tingsrätter.

Orsaken till att städerna hade egna domstolar berodde på att eftersom städerna hade en hel del privilegier framom landsbygden, så ålades de även skyldighet att sköta sin egen förvaltning.

Om rättsskipningen på landet vet man ganska litet från tiden före kristendomens inträde. Under den äldre medeltiden och möjligen redan under hedningatiden förekom ett slags sockenting med 12-mannanämnd och sockendomare som ordförande. Sammanträdena hölls sporadiskt och ute i det fria på kännspaka platser. Det var först genom de tidigare nämnda landslagarna som verksamheten från 1300-talet blev påtagligt organiserad.

Magnus Erikssons landslag förutsatte, att det skulle finnas häradsting med en häradshövding som ordförande och lagmansting med en lagman som ordförande. I båda domstolarna biträdde ordföranden av en 12-mannanämnd. Det är från den här tiden som nämndemännen brukade kallas för "tolvmän". Senare under århundradenas lopp nedbantades nämndemännen till 5 för att antalet numera i tingsrätten är endast 3.

I häradsrätterna handhades främst brottmål och i lagmansrätterna enbart civila mål. I vissa fall utgjorde lagmansrätten besvärsinstans.

Lagmansrätterna slopades år 1849, varefter man hade endast en domstolsform på landet, dvs. häradsrätten med en domkrets som kallades domsaga.

[NYKARLEBY DOMSAGAS SIGILL
Stig Haglund tillhandahöll. Inf. 2012-11-18.]

I Finland hade man till en början endast en lagmansrätt, som omfattade hela landet och ännu på 1600-talet endast 13 domsagor. Hela Österbotten, från Sideby till Uleåborg hade en enda domsaga. Det blev långa tingsresor till fots, med skidor eller i bästa fall med hästskjuts. Senare hann lagmansrätterna utökas till 5 innan de slopades. Domsagornas antal ökade under åren så, att de som mest var 72 till antalet.

I motsats till stadsdomstolarna hade man länge inga fasta platser för sammanträdena. Tingena förrättades ute i det fria ända till 1400-talet. Det ankom på häradshövdingarna att bestämma platsen där tingena hölls. Så sent som på 1960-talet kunde man inne i landet hålla ting i någon nämndemans bondstuga. Ordföranden satt bakom köksbordet, nämndemännen på de väggfasta bänkarna och rättssökandena på de platser som med början från spiskransen blev över.

För bara 30 år sedan var det få orter som likt Pedersöre hade eget tingshus. Det var först sedan man från 1970-talet började bygga statliga ämbetsverkshus, som häradsrätterna fick fasta platser. Domsagornas kanslier var även långt efter våra senaste krig inrymda mer eller mindre privat i häradshövdingarnas regi.

I våra närtrakter hade vi som bäst två domsagor förutom rådhusrätterna i Gamlakarleby, Jakobstad och Nykarleby.

Från år 1804 hette domstolarna på landet hos oss Mellersta Österbottens övredels domsaga, vari ingick bl.a. nuvarande Kronoby, Larsmo och Pedersöre kommuner, samt medledels domsaga, vari ingick bl.a. landskommunerna söder om Jakobstad ända till Vörå och Maxmo.

[1840 var Christian Sundius Lagman i *Österbottens Medledels Nedre Domsaga*, som utgjordes af följande Tingslag: 1:o Ny-Carleby Socken med Munsala Kapell; 2:o Wörå Socken med Oravais och Maxmo Kapeller; 3:o Lappo Socken med Kauhava, Ylihärmä, Alahärmä och Nurmo Kapeller, samt 4:o Kuortane Sockens Moderkyrko Församling med Kuortane och Töysä Kapeller samt Alajärvi, Soini och Lehtimäki Kapeller af Lappajärvi Socken.]

Från år 1862 hette de två domstolarna Gamlakarleby och Nykarleby domsagor med en något annorlunda kommunindelning. Kronoby och norrliggande kommuner hörde till Gamlakarleby domsaga och från Pedersöre och söderut hänfördes kommunerna till Nykarleby domsaga. Vörå, Oravais och Maxmo hänfördes nu till den nygrundade Korsholms domsaga.

Ca 100 år senare, eller 1955 genomfördes ånyo en ny indelning av våra närliggande landsdomstolar. Gamlakarleby domsaga ändrades till Lochteå domsaga med enbart finska kommuner och Nykarleby domsaga ändrades till

Pedersöre domsaga med de svenska kommunerna från dåvarande Karleby kommun i norr till dåvarande Jeppo och Munsala kommuner i söder.

Slutligen slopades Nykarleby rådstuvurätt år 1983 och införlivades med Pedersöre domsaga och från den 1. 12. 1993 slopades alla dåvarande underrätter och man grundade nya enhetliga underrätter som nu heter tingsrätter.

På samma sätt som modellen till domstolarna i början togs från Sverige, tog man i den stora underrättsreformen i årsskiftet 1993—1994 ännu en gång modell från Sverige. Från att vi som mest hade haft 72 domsagor och 33 rådstuvurätter i landet, fick vi genom underrättsreformen bara 67 tingsrätter. Det finns planer på att banta ner detta antal till ca 50.

Tingsrätten i vårt närområde heter som bekant Jakobstads tingsrätt och omfattar städerna och kommunerna från Nykarleby i söder till Kronoby i norr. Från att som bäst ha haft 3 rådhusrätter och 2 domsagor har vi sålunda numera en enda underdomstol. Med dagens samfärdsmedel- och kommunikationer klarar vi oss utmärkt med en enda enhet. Vi behöver varken gå eller skida långa vägar till tingsplatsen. Med häst slipper vi inte ens fram mera och i stället för att sända handlingar med post kan vi ringa eller faxa in våra ärenden.

Lennart Johansson (1999) i [Pedersöre](#), Jakobstads Tidnings jul- och hembygdsbilaga.

Läs mer:

[Nykarleby stads borgmästare.](#)

(Inf. 2005-02-20.)